

Nederlandse zinsbouw in diachroon perspectief

Freek Van de Velde

KU Leuven

Quantitative Lexicology and Variational Linguistics (QLVL)

Eerst maar even een stroman...

"Het is volstrekt duidelijk dat de synchronie prioriteit bezit ten opzichte van de diachronie." (Van Marle 1990: 1)

"Hoewel men zich van de falsificeerbaarheid van de synchrone hypothesen geen al te geïdealiseerd beeld moet maken, zal het toch duidelijk zijn dat de synchronische taalwetenschap veel meer aan die eis [van de falsificeerbaarheid, FV] tegemoet komt dan de theorie van taalverandering. De oorzaak van dit verschil is natuurlijk niet dat de diachronie nog in de kinderschoenen zou staan vergeleken bij de synchronie (de synchronie is uit de diachronie voortgekomen en niet omgekeerd), maar wel dat het in de synchronie mogelijk is gebleken van een groot aantal factoren te abstraheren en zich op een redelijk homogene verzameling van gegevens te concentreren, terwijl in de diachronie een overeenkomstige reductie van de werkelijkheid juist alle inzicht in de weg lijkt te staan." (Koefoed 1978: 57)

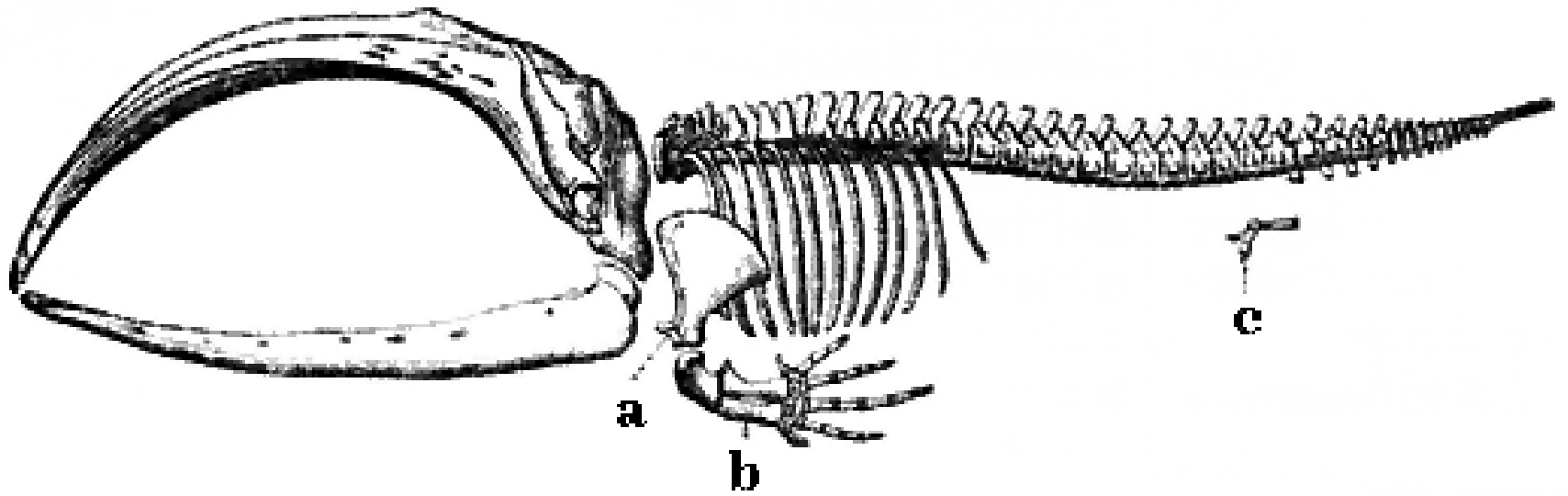
"L'intervention de l'histoire ne peut que fausser son jugement. (De Saussure, 1971: 117)

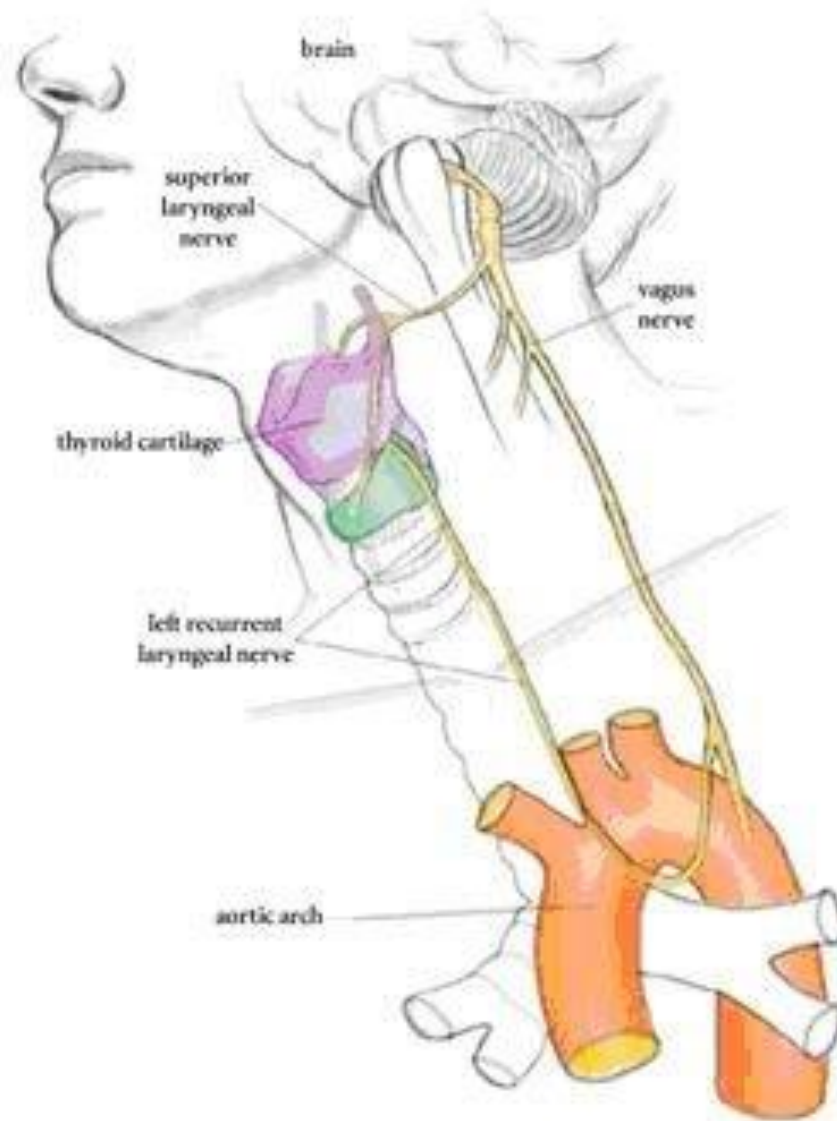
De Saussure, F. 1971 [1916]. *Cours de linguistique générale* (éd. Bally et Sechehaye).

Koefoed, G.A.T. 1978. 'Taalverandering in het licht van taalverwerving en taalgebruik'. In: G.A.T. Koefoed et al. (red.), *Aspecten van taalverandering, een verzameling inleidende artikelen*. 11-70

Van Marle, J. 1990. *Over de ongelijksoortigheid van synchronie en diachronie*.

Noodzaak van diachroon perspectief

"(...) τὰ ὄντα ἰέναι τε πάντα καὶ μένειν οὐδέν" (Hērákleitos, geciteerd in Plátōn)

"Everything is the way it is because it got that way." (D'Arcy Thompson)

"Nothing – absolutely zilch – happens without a past." (Robert Fisk)

Noodzaak van diachroon perspectief

"Sprachwissenschaft ist Sprachgeschichte." (Hermann Paul)

"Es ist eingewendet, dass es noch eine andere wissenschaftliche Betrachtung der Sprache gäbe als die geschichtliche. Ich muss das in Abrede stellen. Was man für eine nichtgeschichtliche und doch wissenschaftliche Betrachtung der Sprache erklärt, ist im Grunde nichts als eine unvollkommen geschichtliche, unvollkommen teils durch Schuld des Betrachters, teils durch Schuld des Beobachtungsmaterials. Sobald man über das bloße Konstatieren von Einzelheiten hinausgeht, sobald man versucht den Zusammenhang zu erfassen, die Erscheinungen zu begreifen, so betritt man auch den geschichtlichen Boden, wenn auch vielleicht ohne sich klar darüber zu sein." (Paul 1909: 20)

"Like other biological phenomena, language cannot be fully understood without reference to its evolution" (Givón 2002: 39)

"[I]n describing linguistic phenomena we must (...) take account of the interaction of simple elements, along with considering diachronic processes as a source of explanations." (Bybee, J. & C. Beckner 2010: 853)

Bybee, J. & C. Beckner. 2010. 'Usage-based theory'. In: B. Heine & H. Narrog (eds.), *The Oxford handbook of linguistic analysis*, 827-855.

Givón, T. 2002. 'The visual information-processing system as an evolutionary precursor of human language'. In: T. Givón & B.F. Malle (eds.), *The evolution of language out of pre-language*. Amsterdam: John Benjamins. 3-50.

Paul, H. 1909. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 4th edn. Halle: Max Niemeyer

Noodzaak van diachroon perspectief

"Het gesloten systeem van de 'moderne' grammatica is dunkt me een fictie en wie het toch als een realiteit wil handhaven, loopt gevaar een Prinziptenreiter te worden.
(Kloeke 1951: 3)

Kloeke, G.G. 1951. *Gezag en norm bij het gebruik va verzorgd Nederlands*.

Gevalstudies

1. Miljoen
2. Predeterminatoren
3. Hortatief
4. Infinitieven bij hulpwerkwoorden

(Van der Horst, J. & F. Van de Velde. Te versch. 'Miljoen'. *Leuvense Bijdragen*)

MILJOEN

Miljoen

- 16^e-eeuwse ontlening
- Maakt een ontwikkeling door van substantief naar telwoord
- Zoals ook andere telwoorden (*duizend* < pie. **tut-snt-ih₂* 'wat een grote hoeveelheid vormt', cf. Engels *a thousand* → *thousand*)

Miljoen

1. *een miljoen van zielen → een miljoen zielen*

- *Partie ende nidicheit baet der hellen menich millioen van zielen (16^e eeuw)*
- *Presenterende (...) den Majesteyt (...) tot dien eynde drie milionen goutz (16^e eeuw)*
- *Dat over de 8. Millioenen aen contant gelt by hem gevonden sijn (17^e eeuw)*

Nog steeds, ook in krantenmateriaal (TwNC):

- *De politie heeft een 33-jarige Enschedeër aangehouden die met een sporttas met 1 miljoen aan valse Duitse marken over straat liep. (eind 20e eeuw)*
- *Ze hadden meer dan een miljoen aan mensen bestudeert en ondervraagd. (21^e eeuw, G.)*

Miljoen

2. acht miljoenen → acht miljoen

- *dit is niet veel voor een Rijk, dat acht millioenen inwoonders bevangt (17^e eeuw)*
- *Dat daarginds Uw meer dan dertig millioenen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen in Uwen naam (19^e eeuw)*

Nog steeds, ook in krantenmateriaal (TwNC):

- *Pol Pot , wiens schrikbewind tussen 1975 en 1979 aan circa twee miljoenen Cambodjanen het leven heeft gekost, overleed op 15 april . (eind 20^e eeuw)*
- *(...) waardoor er meer dan twee miljoenen ambtenaren zijn (eind 20^e eeuw)*
- *Kist zou een claim hebben van rond de vier miljoenen euro, inclusief rente. (21^e eeuw)*
- *Vier miljoenen mensen hebben een prepensioenregeling waar ze premie betalen (21^e eeuw)*
- *In totaal kwamen er tijdens zijn bewind negen miljoenen bezoekers (21^e eeuw)*

Miljoen

3. *miljoenen* → *miljoene*

- *Nick Vujicic is bij Hour of Power kijkers een bekende en inspireert miljoene mensen wereldwijd (21^e eeuw, G.)*
- *Onderweg zagen we miljoene vogels! (21^e eeuw, G.)*

Miljoen

4. *een miljoen mensen keek → een miljoen mensen keken*
- *en een miljoen soldaten is onder de wapenen (19^e eeuw)*
 - *Op de punt van een speld kan wel een miljoen zielen zitten (20^e eeuw)*

Miljoen

5. *het miljoen euro → de miljoen euro*

- *bevreesd (...) voor het millioen menschen in de stad (19^e eeuw)*
- *Over de miljoen unieke bezoekers (20^e eeuw)*

Miljoen

6. *een miljoen keer → miljoen keer*

- *Weet je dat er miljoen verschillende manieren zijn? (21^e eeuw)*
- *Wel grappig dat hij miljoen bezoekers had die elk 100 euro betaalden (21^e eeuw)*

Ook in partitieve constructie:

- *Daardoor gaan er miljoen van onze volksgenoten voor eeuwig naar de hel. (21^e eeuw, G)*
- *We zorgen er gewoon voor dat er miljoen van dit soort momenten komen. (21^e eeuw, G)*
- *Ongetwijfeld gaat men er miljoen van verkopen, maar zijn dat nieuwe Apple klanten of alleen oude aanhangers van de i-ego leverancier? (21^e eeuw, G.)*

Miljoen

7. *met z'n miljoen*

- *Dan kunnen zij óók met z'n miljoen voor andere zaken de straat op gaan (21^e eeuw)*
- *Met z'n miljoen trekken we erop uit naar Oostenrijk en Frankrijk. Skilesje hier, apfelstrudeltje daar (21^e eeuw)*

Miljoen

1. Kern-bepaling-omkering (*miljoen van zielen* → *miljoen zielen*)
 2. Decategorialisering van meervoudsinflectie (*acht miljoenen* → *acht miljoen*)
 3. Herinterpretatie van meervoudinflectie (*miljoenen* → *miljoene*)
 4. Werkwoordscongruentie (*een miljoen mensen keek* → *een miljoen mensen keken*)
 5. Lidwoordcongruentie (*het miljoen mensen* → *de miljoen mensen*)
 6. Decategorialisatie van het lidwoord (*een miljoen keer* → *miljoen keer*)
 7. Constructionele coöptatie (*met z'n miljoen*)
- Alles komt voor. Wat is grammaticaal en wat niet?
 - Geen totale chaos:
 - 1 → 2 (/3) → 4 → 5 → 6 → 7 ?
 - We weten welke variant de innovatieve is, nl. die welke analogie vertoont met lagere telw.
 - Door een overkoepelend diachroon proces te beschrijven (substantief → telwoord) wordt de entropie in de grammaticale beschrijving gereduceerd.

Van de Velde, F. 2014. 'Nederlandse predeterminatoren als levend fossiel'. *Nederlandse Taalkunde* 19(1): 87-103.

PREDETERMINATOREN

"Latimeria Chalumnae - Coelacanth - NHMW" by Alberto Fernandez Fernandez

Predeterminatoren

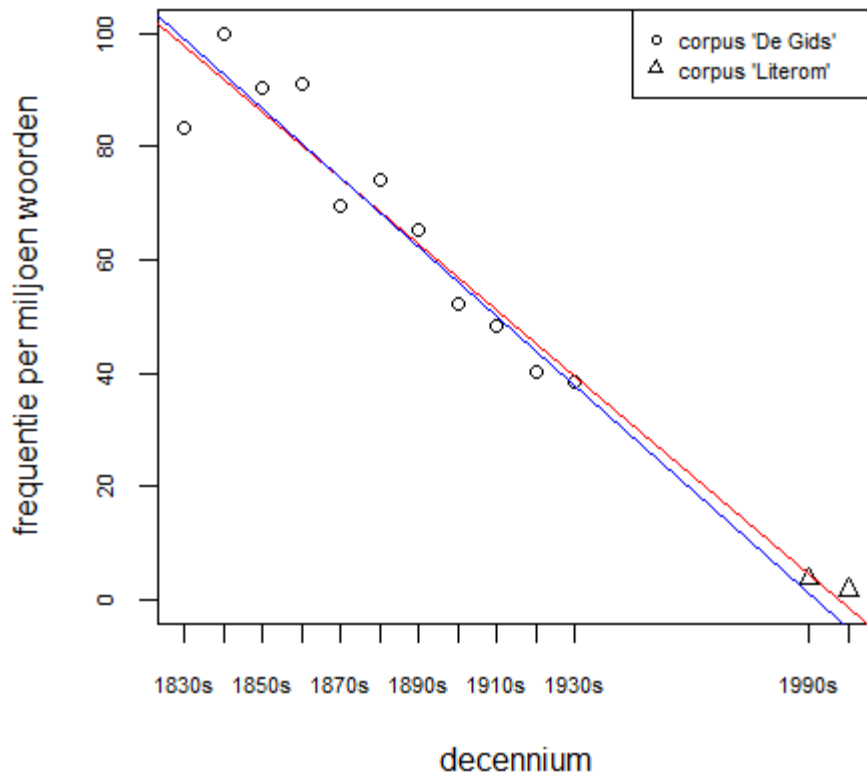
- Predeterminator *al*
 - *al de mensen*
 - *al het geweld*
 - *alle de mensen*
 - *alle mensen*
 - *alle geweld*
- } predeterminator
- } determinator

Predeterminatoren

- Predeterminator *al*
 - *al de mensen*
 - *al het geweld*
 - *alle de mensen*
 - *alle mensen*
 - *alle geweld*
- predeterminator
- determinator

Predeterminatoren

'al de' in corpus De Gids en Literom

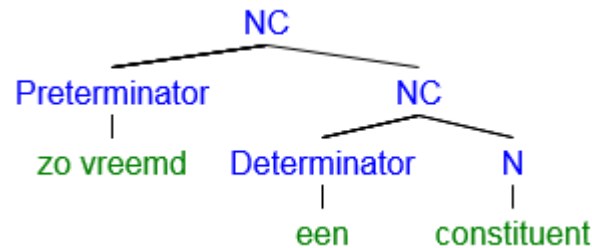
Lineaire regressie De Gids

Lineaire regressie De Gids + Literom

⇒ Vrij accurate voorspelling, op basis van slechts 11 (geaggregeerde) meetpunten

Predeterminatoren

- Constructie: *zo* ADJ *een* N

- Ontstaan:

zo groot-en man → *zo groot een man*

(1) *Ic hebbe soo grooten lost* (...) (15^e eeuw)

(2) *dat zy zo groot een lust had* (...) (18^e eeuw)

Zie:

Van der Horst, J. & F. Van de Velde. 2003. 'Zo vreemd een groep'. *Taal & Tongval* Themanummer 15/16: 237-250.

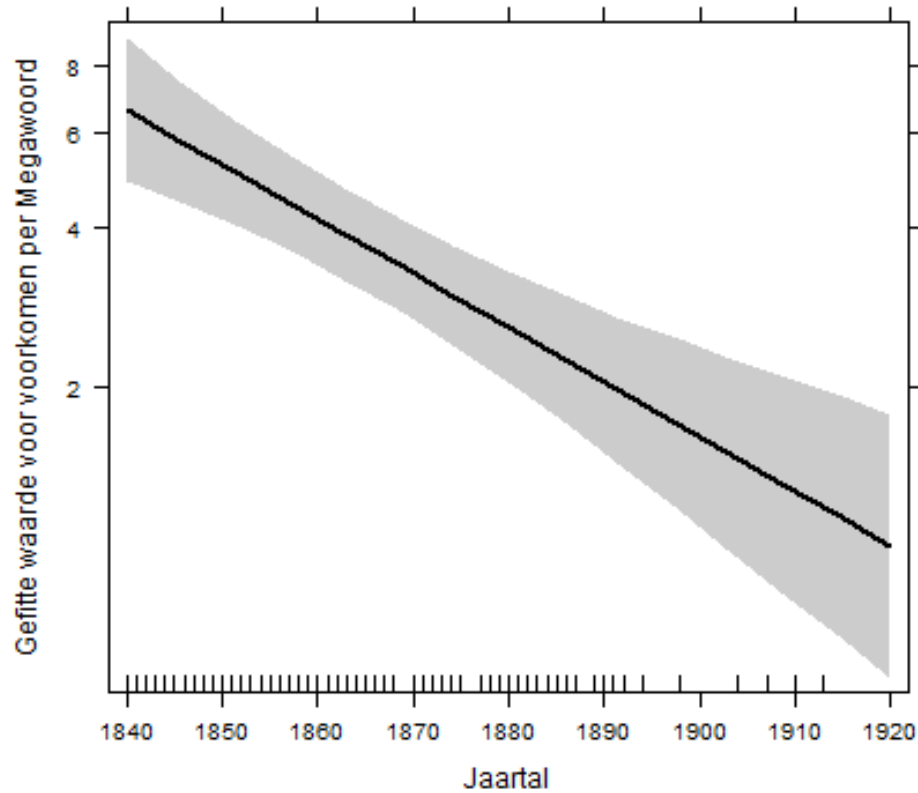
Van de Velde, F. & J. van der Horst. 2013. 'Homoplasmy in diachronic grammar'. *Language Sciences* 36(1): 66-77.

Predeterminatoren

- Ontwikkeling: *zo ADJ-en N* → *zo ADJ een N*
- Argumenten:
 - Veelal geen lidwoord:
 - *in so heylighe stat* (15^e eeuw)
 - *sijn sotten grillen maecken hem soo treffelijcke zetel waerdig* (17^e eeuw)
 - *en daar men op zoo kleine ruimte geplaatst was* (19^e eeuw)
 - Alleen onbepaald lidwoord:
 - *die zo hoognodige bescherming* (18^e eeuw)
 - *eenige zo gewigtige Artikelen van onze Staatsregeling* (19^e eeuw)
 - *Maar: Zoo saai geen knaap, zoo koel geen maagd, Die in een kus bezwaar ziet* (19^e eeuw)
 - Geen inflectie op het lidwoord:
 - *voor eenen korten tijdt* (17^e eeuw)
 - *in zoo kort een tijdt* (17^e eeuw)
 - Geen inflectie op het adjectief:
 - **zo duidelijke een voorbeeld*
 - Definiete indefinieten:
 - *Dit zoo bruske een plakkaat* (17^e eeuw)
 - Singular article with plural head:
 - *zich grootelyx ontzettende oover zoo nieuw en byster een voorstellen* (17^e eeuw)

Predeterminatoren

'Zo ADJ een N'
Effect plot negatieve binomiale regressie
'Jaartal' $p < 0.00001$

Corpus De Gids (1837-1936)

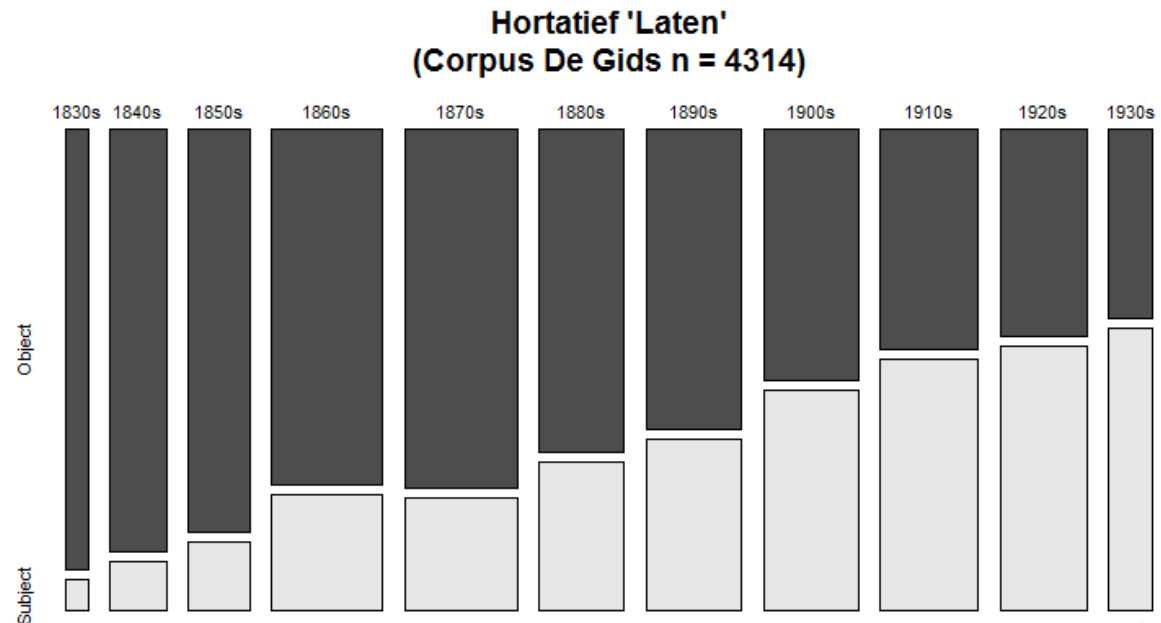
HORTATIEF

Hortatief

- (1) *Laat ons naar het strand gaan* <ANS 1997: formeel>
- (2) *Laten we naar het strand gaan*

Historische ontwikkeling: (1) → (2)

Hortatief

(1) *Laat ons naar het strand gaan*

(2) *Laten we naar het strand gaan*

Historische ontwikkeling: (1) → (2)

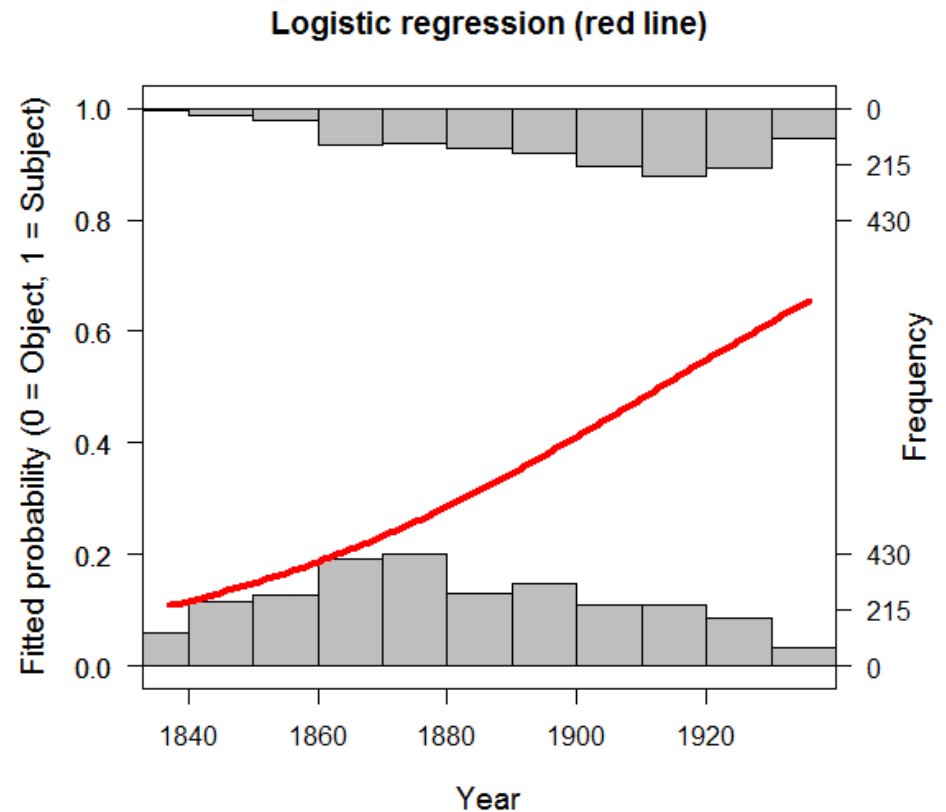
- Variant (1) komt van de imperatief van causatief *laten* + DO+ inf.:
 - (3) *Laat ons dus eens weten of ge nog leeft.* (19^e eeuw)
 - (4) *Laat ons de groep op den achtersteven van dat schip gadeslaan* (19^e eeuw)
- Partiële analogie met andere hulpww. v. modus (illocutie + modaliteit)
- Overbruggingscontexten (bridging contexts): (See Heine, B. 2002. 'On the role of context in grammaticalization'. In: I. Wischer & G. Diewald (eds.), *New reflections on grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. 83-101)
 - (5) *Laten wij de studie van hunne werken varen, dan zijn wij niet gewaarborgd tegen den terugkeer van theorie* (asyndetische conditionele bijzin)
 - (6) *Dan, laten wij den vorm rusten, en letten wij op den inhoud* (aanloop i.p.v. eerste zinspositie)

Hortatief

(1) *Laat ons naar het strand gaan* <ANS 1997: formeel>

(2) *Laten we naar het strand gaan*

Historische ontwikkeling: (1) → (2)

Hortatief

- (1) *Laat ons naar het strand gaan* <ANS 1997: formeel>
- (2) *Laten we naar het strand gaan*

Historische ontwikkeling: (1) → (2)

$$P(Y) = \frac{1}{1 + e^{-(b_0 + bX_i + \epsilon)}}$$

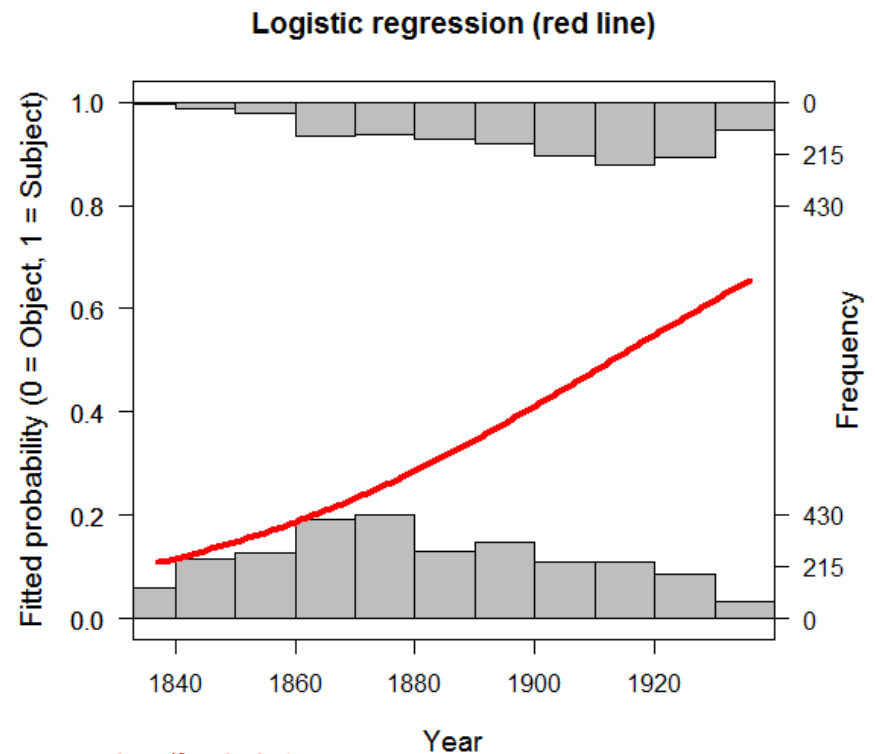
$$b_0 = -53,24$$

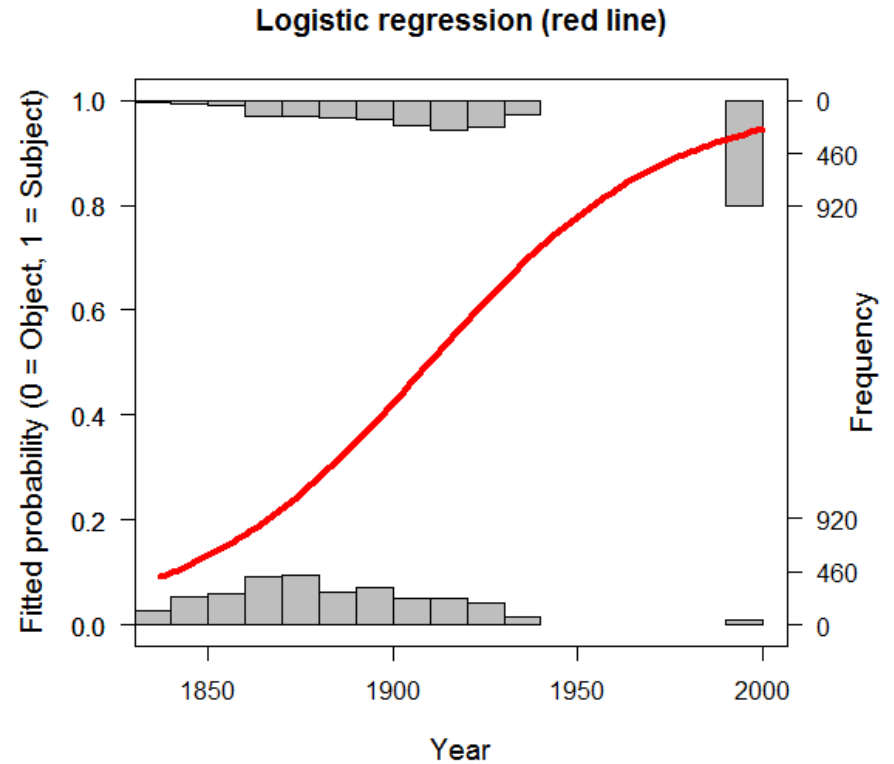
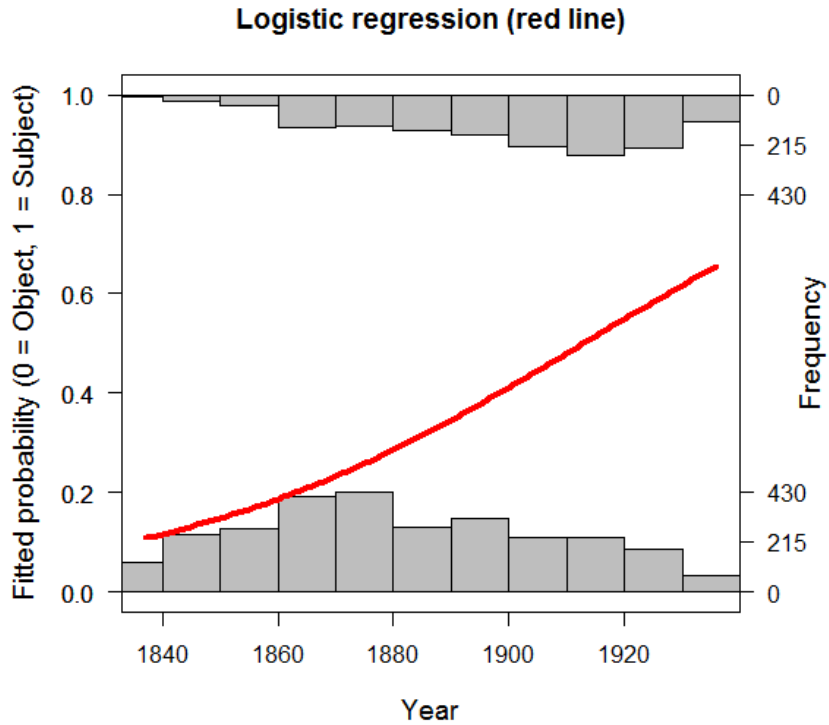
$$b_1 = 0,03$$

Geschat jaar voor probabilliteit 0,9: 1992

Geschatte probabilliteit in 2000: 0,92

Geobserveerde probabilliteit in 2000 (NRC, Trouw, n = 945): 0,96

⇒ Tegen Koefoed z'n claim!

INFINITIEVEN BIJ HULPWERKWOORDEN

Infinitieven bij hulpwerkwoorden

- Twee relevante vormelijke kenmerken van Nederlandse hulpwerkwoorden:
 - a. Verschil korte vs. lange infinitief
 - (1) *Dat lijkt **te**/***∅** werken*
 - (2) *Dat moet **∅**/***te** werken*
 - b. Infinitivus pro participio (IPP, Ersatzinfinitiv): in het analytische perfectum krijgen hulpwerkwoorden de vorm van de infinitief, in plaats van het participium
 - (3) *Hij heeft **kunnen** / ***gekund** werken*

De lange infinitief

- Lange infinitief is gaandeweg geïntegreerd in de categorie der hulpwerkwoorden:
 - Korte infinitief is de oudste vorm (komt onveranderlijk voor bij de oeroude preterito-presentia die zich tot modalen ontwikkeld hebben)
 - Heel wat hulpwerkwoorden oscilleren tussen korte en lange infinitief in de geschiedenis van het Nederlands:

(1) *tho* ***begunden*** *thie* *wazzer* ***wahsen*** (...) (11e eeuw)
 toen begon het water wassen
 'toen begon het water te stijgen'

(2) *tho* ***begunda*** *min* *salfwerz* *meer* *ande* *meer*
 toen begon mijn zalf meer en meer
 ze ***stinchene*** (11^e eeuw)
 te stinken
 'toen begon mijn zalf meer en meer te stinken'

De lange infinitief

– Langetermijnontwikkeling (drift) naar meer lange infinitieven:

Zie: Van der Horst, J. 2008. *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Leuven: UPL

- Doordat steeds meer werkwoorden met lange-infinitief-complementen overstapten naar de klasse der hulpwerkwoorden (*beloven, blijken, dienen, dreigen, hopen, pogen, proberen* etc.)
- Sommige werkwoorden die eerst alleen korte infinitieven verdroegen begonnen te alterneren (bijv. *helpen*)
- Sommige alternerende werkwoorden begonnen consistent met de lange infinitief voor te komen (bijv. *beginnen*) (in de simplex-vormen althans)
- De kleine groep oeroude preterito-presentia/modalen namen niet deel aan die nieuwlichterij

Verzet

- Tegenbeweging van de lange-infinities-drift: behoud en uitbreiding van de korte infinitief

Hardnekkige korte infinitieven

- De korte infinitief hield stand in:
 - a. Horror aequi contexten:
*om met open mond te **staan** kijken (...)*
 - b. Dubbele infinitieven:
*met die kinderen kan je **beginnen** denken*
 - c. IPP:
*ze hadden **zitten** slapen*
 - d. INF/IPP-homomorfie (d.w.z. het meervoud van het presens in bijzinnen):
*dat ze zich er niet druk om **hoeven** maken*

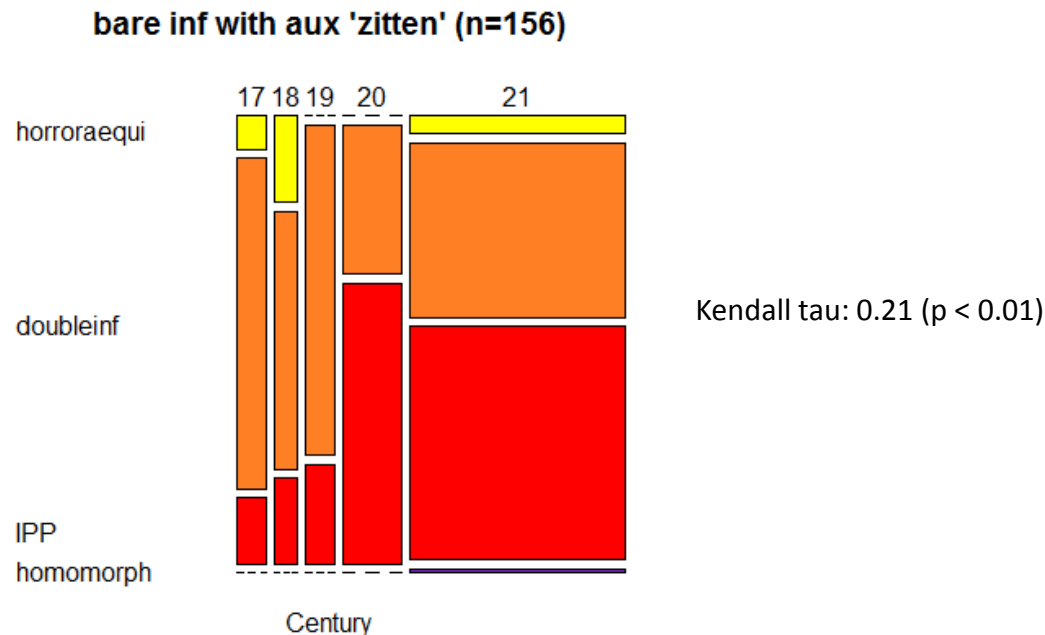
Hardnekkige korte infinitieven

- De korte infinitief hield stand in:
 - a. Horror aequi contexten
 - b. Dubbele infinitieven
 - c. IPP
 - d. INF/IPP-homomorfie (d.w.z. het meervoud van het presens in bijzinnen)
- Hypothese: diachrony $a \rightarrow b \rightarrow c \rightarrow d$
 - a: algemeen principe
 - $b \rightarrow c$: Dubbele infinitief wordt geselecteerd door hulpwerkwoord-met-korte-infinitief-complement, daarna analogisch extensie, ondersteund door andere IPP-hulpww. (Zie ook Duinhoven, A. 1997. *Middel nederlandse syntaxis. Synchron en diachroon, deel II De werkwoordgroep*. Groningen: M. Nijhoff en Van Pottelberge, J. 2002. 'Nederlandse progressiefconstructies met werkwoorden van lichaamshouding. Specificiteit en geschiedenis'. *Nederlandse Taalkunde* 7(2): 142-174). Misschien verder ook ondersteund door homofoon *zit+te* ~ *zitte*.
 - [AUX [INF₁ INF₂]] *Ic wille mi nu gaen sitten resten.* (14^e eeuw)
 - [AUX [ERSATZ-INF₁ [INF₂]]] *Recht of soe hadde zitten beiden* (14^e eeuw)
 - [AUX [PST.PTCP [INF]]] *Twine hadstu stille ghestaen beden* (14^e eeuw)
 - $c \rightarrow d$: analogische extensie op basis van vorm
(Zie Pijpops, D. & F. Van de Velde, subm. 'Constructional contamination. A case study')

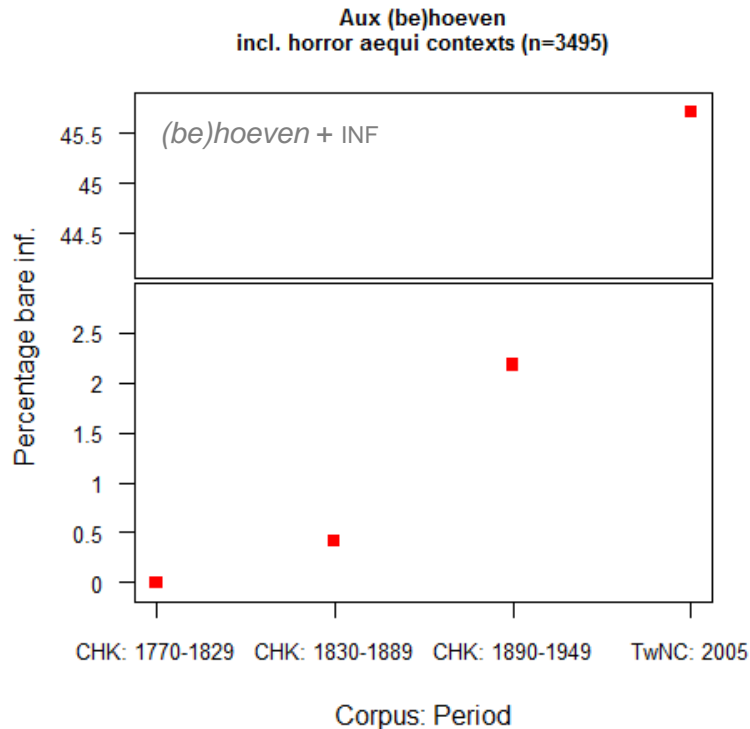
Hardnekkige korte infinitieven

- Duratief hulpwerkwoord *zitten* (data gedeeltelijk afkomstig uit: Brabers, J. 2014. *De ontwikkeling van de aspectuele hulpwerkwoorden staan, zitten en liggen. Positiewerkwoorden in progressiefconstructies*. Ma-proef, Leuven).
- Doet mee aan de lange-infinitief-drift vanaf de 17^e eeuw
- Maar kent tegelijkertijd een extensie van korte infinitieven
- Diachronie: a → b → c → d

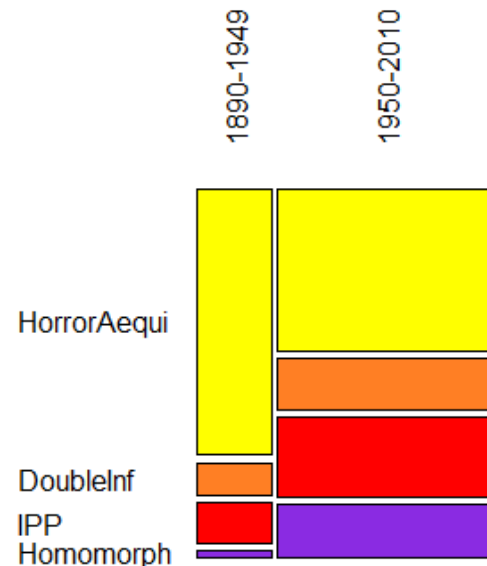

Hardnekkige korte infinitieven

- Deontisch semi-modaal hulpwerkwoord *(be)hoeven*
- Consistent lange infinitief
- Recente extensie van korte infinitief (analogie met deontische kernmodalen)
(Van de Velde, F. 2015. 'Schijnbare syntactische feniksen'. *Nederlandse Taalkunde* 20(1): 69-107).
- Diachronie a → b → c → d

Bare inf with aux '(be)hoeven'

(n = 171, kendall tau = 0.23, p = 0.0006)

Diachronie: de rol van analogie

- Heen en weer:
 - korte-infinitiefklasse is gedeeltelijk besmet door de lange-infinitiefklasse (lange-infinitief-drift)
 - Op haar beurt is de lange-infinitiefklasse gedeeltelijk besmet door de korte-infinitiefklasse
 - Door dubbele infinitief
 - Door IPP (omdat die lijkt op de dubbele infinitief)
 - Extensie naar homomorfe contexten (omdat die lijken op IPP)
 - Verder extensie: Pseudo-homomorfe contexten: V-late preterita + INF:
 - (1) *Dat we handschoenen vergaten kopen in London (...)*
 - (2) *Toen ik om elf uur in de morgen het café binnentrad waar mannen zaten koffiedrinken*

Conclusies

- Synchronie is niet prioritair op diachronie, wel integendeel.
 1. Structuur van vreemde constructies wordt begrijpelijker in het licht van de diachronie (Zie: *zo ADJ een N, al de, miljoen ...*).
 2. Variatie wordt begrijpelijker in het licht van de geschiedenis: er zit vaak een richting in de verandering (Zie: *miljoen, predeterminatoren ...*).
 3. Kwantitatieve analyse kan ons inzicht verschaffen in het statuut van een constructie (hóe verouderd is een patroon precies? Zie: predeterminatoren, hortatief ...).
- Maar Koefoed en Van Marle hebben wél gelijk als ze zeggen dat diachronie complexer is.
 - Hoeveel diachronie kan je je in een overzichtsgrammatica permitteren?
 - Soms is het plaatje minder helder: predeterminator *heel* is springlevend.
 - Taalverandering kan plaatsvinden op grond van heel oppervlakkige analogische verbanden

Slides en artikelen beschikbaar: mail me of ga naar m'n website van de universiteit

BEDANKT!

